

Sanat Tarihi Yıllığı Journal of Art History

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

1815 ve 1816 Yılları Tamirat Keşif Defterlerine Göre Antalya Kalesi'nde Onarım Faaliyetleri

The Repair Activities in Antalya Castle According to the Repair Exploration Registers
[*Tamirat Keşif Defterleri*] of 1815 and 1816

Soner Demir¹

¹ Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya, Türkiye

Öz

Antalya Kalesi 19. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan tamirat keşif defterlerine göre birçok kez onarım görmüştür. Bunlardan en kapsamlısı 25 Nisan 1815 tarihli keşif defteridir. Kalenin büyük bölümü, 1812-1814 yılları arasında kentte ortaya çıkan Tekelioğlu İsyanı esnasında harap olmasından dolayı onarılmıştır. Deftere hasar alan dış sur, perde sur, burçlar, kapılar, merdivenler, dendanlar ve harpuştalar ayrı ayrı keşfedilerek hangi kısımlarının onarılabileceği, kullanılan malzemeler ve masraf tutarları aynı kalem altında yazılmıştır. 19 Temmuz 1816 yılında hazırlanan ikinci defter ise limanda deniz içinde güneyde bulunan duvarın onarılmasıyla ilgilidir. Bu çalışma Antalya Kalesi onarımları üzerine daha önce yapılan detaylı bir çalışma olmaması sebebiyle kaleme alınmıştır. Amaç kalenin en kapsamlı onarımlarının yapılması istenen 1815 yılı keşif defteri ile denizdeki surun onarımı için hazırlanan 1816 yılı keşif defterine göre tamir faaliyetlerinin sürecini ve yapılan müdahaleleri ortaya koymak ve yerinde belirlemektir. Çalışmada ilk olarak keşif defterine göre onarılması gereken yerlerin tespiti yapılmıştır. Kalenin günümüze ulaşan kısımlarında görülen malzemeler ve teknik özellikler dikkate alınarak Osmanlı Dönemi müdahalelerinin bir kısmı ortaya koyulmuş ve defterde geçen onarım tekniklerinin izleri tespit edilmiştir. Anlaşılan o ki 1815 yılı defterinde yapılması gereken kapsamlı onarımlar büyük oranda gerçekleşmiştir.

Abstract

It is concluded from the repair exploration registers prepared in the first half of the 19th century that the Antalya Castle underwent multiple repairs in the Ottoman period. The most extensive of these is documented in the exploration registers dated 25 April 1815. A large portion of the castle was repaired due to the damage it suffered during the Tekelioğlu Revolt, which occurred in the city between 1812 and 1814. The register separately identifies the damaged outer walls, curtain walls, towers, gates, staircases, crenellations (*dendan*), and parapets (*harpuşt*), detailing which parts needed repairs, the materials used, and the costs under a single entry. A second register, prepared on July 19, 1816, focuses on the repair of the southern wall located in the sea at the harbour. This study aims to make an elaborate evaluation of these repairs in the Antalya Castle, which has not been covered in a detailed research. One of the basic objectives is to examine the repair processes and interventions based on the comprehensive repair plan outlined in the 1815 exploration register and the subsequent 1816 exploration register concerning the seawall. The study first identifies the areas requiring repair according to the exploration register. By considering the materials and technical characteristics observed in the surviving sections of the castle, some of the Ottoman-era interventions have been identified, and traces of the repair techniques mentioned in the register have been examined. It is evident that the extensive repairs planned in the 1815 register were largely carried out.

Anahtar Kelimeler Antalya Kalesi • Onarım Faaliyetleri • Tamirat Keşif Defteri • Surlar • Burçlar

Atıf | Citation: Demir, Soner, . "The Repair Activities in Antalya Castle According to the Repair Exploration Registers [*Tamirat Keşif Defterleri*] of 1815 and 1816". *Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History*, 34 (2025): 131-155. <https://doi.org/10.26650/sty.2025.1619775>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Demir, S.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Soner Demir demirrrsonerr@gmail.com

Keywords	Antalya Castle • Repair Activities • Repair Exploration Registers • City Walls • Towers
Yazar Notu	Bu makale Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, Doç. Dr. Lokman TAY danışmanlığında yürütülmekte olan “Antalya Kalesi’nde Türk Devri İnşa ve Onarım Faaliyetleri (13.-20. Yüzyıllar)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
Author Note	This article is produced from the doctoral thesis titled “Construction and Repair Activities in Antalya Castle in the Turkish Period (13th-20th Centuries)”, which is being carried out under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Lokman TAY at Akdeniz University, Institute of Social Sciences, Department of Art History.

Extended Summary

The first known construction date of Antalya Castle traces back to the Hellenistic period. Over time, additions and repairs in the Roman, Byzantine, Seljuk, and Ottoman periods ensured the castle’s continuous preservation. The castle possessed a monumental fortification system that defended the important Mediterranean port and city of Antalya. The fortifications consisted of approximately five different walls: the outer wall, curtain wall (*hisar peçe*), middle wall, inner castle wall, and harbour wall. The defensive system was reinforced with two- or three-story towers, and the castle had approximately thirty gates, demonstrating a monumental and systematic architectural plan.

In the 19th century, Antalya Castle underwent numerous repairs. The repair exploration registers prepared in 1815 and 1816 reveal that the castle required extensive restoration. The primary reason for these repairs was the Tekelioğlu Revolt that occurred between 1812 and 1814. During the siege of the castle during the revolt, the outer walls, curtain walls (*hisar peçe*), towers, gates, and staircases were heavily damaged. The exploration register prepared on April 25, 1815, by the architect Mustafa Raşid Efendi documented the necessary interventions for repairing 119 points of damage. The architect meticulously documented and calculated the expenses for the walls, towers, gates, staircases, crenellations (*dendan*), and parapets (*harpuşta*). The total repair cost amounted to 160,578 *kuruş*.

Following the architect Mustafa Raşid Efendi, the repair activities continued under the supervision of Ahmet Ağa as the building superintendent from September 1815. In February 1816, Osman Ağa replaced Ahmet Ağa, who supervised the repairs hitherto.

During the siege, the outer walls, curtain walls (*hisar peçe*), towers, gates, staircases, crenellations (*dendan*), and parapets (*harpuşta*) of the castle suffered significant damage. The destroyed sections were reconstructed using a combination of old and new stones from the debris. The most frequently used interventions for repairing cracks included nailing and grouting.

The primary materials used in the repair and reconstruction work included stone, wood, nails, mortar, and tiles. Stones, mortar, and nails were mainly used for repairing the walls and towers. Wood was employed for constructing new gates, and tiles were used for roofing the towers.

The records indicate that workers were procured on two separate occasions for the construction works. The first record, dated June 17, 1815, shows that the workers were brought from various regions. Those sent from Istanbul included only four lime workers, four stone breakers, and two masonry foremen. From nearby Antalya, 100 workers were supplied, including 25 from Konya, 10 from Karaman, 10 from Akşehir, 25 from Kütahya, and 30 from the Hamid Sanjak. It was stated that the workers’ daily wages would be paid by the building superintendent. Additional workers were sourced at the beginning of 1816, with 390 labourers obtained from the districts of Antalya according to the Antalya Sharia Registers (*Şer’iyye Sicili*).

Almost the entirety of the outer wall, which sustained significant damage, was either repaired or partially rebuilt. The crenellations and parapets on the outer wall, most of which had collapsed, were reconstructed. The paths referred to as *seğirdim mahalla* on top of the walls were repaired using stone pavements. A significant portion of the curtain wall line and its crenellations also underwent repairs. Due to the damage caused by the sea waves, the repair of the southern wall located in the sea near the harbour was requested.

Approximately thirty-six towers in the castle were repaired. The interventions were concentrated on the towers between the Nevbethane Tower and the Tophane area, as well as between Hıdırlık Tower and the Köşe Tower.

The castle plan indicated thirty gates, of which eight required repairs. The plan also showed nine staircases, with five of them needing repairs.

Since only a small part of the castle has survived to the present day, it is not possible to verify on-site how many of the repairs documented in the 1815 exploration register were completed. However, the second register prepared on July 19, 1816, by the architect Osman Ağa stated that the repair of the harbour wall had not been carried out and that it had deteriorated further during this period. As a result, a new repair request was documented.

This study has been written due to the lack of detailed research on the repairs of the Antalya Castle. Its major objective is to present the process and interventions of the repair activities conducted in 1815 and 1816, when the most comprehensive repairs of the castle were undertaken. The study first identifies the areas requiring repair according to the exploration register. By considering the materials and technical characteristics observed in the surviving sections of the castle, some of the Ottoman-era interventions have been identified, and traces of the repair techniques mentioned in the register have been examined. It is evident that the extensive repairs planned in the 1815 register were largely carried out.

Giriş

Tarihi, Helenistik Döneme kadar uzanan Antalya Kalesi; Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde ticaret amacıyla önemli bir uğrak noktası olan Antalya Limanı'nın korunması adına muhkem bir savunma sistemine sahipti. Neredeyse her devirde onarımlar ve eklemeler ile ihya edilen kale, Osmanlı İmparatorluğu'nun da önem verdiği kalelerden biriydi. 1874 yılında Antalya'ya gelen arkeolog Gustav Hirschfeld'in¹ planı ve görünümüyle İstanbul'un kara surlarına benzettiği Antalya Kalesi'nde 19. yüzyılda çok sayıda onarım gerçekleştirilmiştir. Onarımların yapılması için 1815, 1816, 1819², 1825³, 1828⁴, 1835⁵, 1836⁶, 1842⁷ yıllarında tamirat keşif defterleri düzenlenmiştir. Bunlardan 25 Nisan 1815 tarihli olanı onarımları ele alan en kapsamlı defterdir. 1815 defteriyle bağlantılı olan 19 Temmuz 1816 tarihli keşif-i sâni defteri ise yalnızca limanın güneyindeki deniz içinde bulunan surla ilgilidir. 1815 tarihli geniş çaplı onarımların altında yatan ana sebep ise 1812-1814 yılları arasında vuku bulan Tekelioğlu İsyanı'dır⁸. İsyan sonucunda kuşatma sebebiyle kalenin büyük kısmında yıkımlar olduğu anlaşılmaktadır⁹. Kalenin iyileştirilmesi için Teke ve Hamid Sancakları mutasarrıfı Mehmed Vahid Paşa ilk girişimlerde bulunmuş, bunun üzerine başkentten görevlendirilen hassa mimarı Mustafa Raşid Efendi kaleye gelerek tamirat keşif defterini hazırlamıştır¹⁰. Keşif defterine göre dış surun, perde surun, liman surunun, burçların, kapıların, merdivenlerin onarılması gerekmektedir. Bu keşiften yaklaşık bir buçuk yıl sonra 19 Temmuz 1816'da liman surunun onarımı için tutulan keşif-i sâni defterinde, 1815 yılı keşfinden sonra liman surunun tamir olunmadığı ve geçen bir buçuk yıllık sürede bir miktar daha zarar gördüğü belirtilmiştir¹¹.

1815 yılında hazırlanan keşif defterinin önemli özelliklerinden biri Antalya Kalesi'nin planını içermesidir. Ölçeksiz çizilen plan; surlar, burçlar, kapılar ve merdivenler gibi kalenin ana öğelerinin konumlarını vermesi bakımından ehemmiyet göstermektedir. Bu makalenin de çıkış noktası olan 1815 yılı keşif defteri ve ekindeki plan ilk kez Evren Dayar tarafından yazılan bir makale ile yayımlanmıştır. Plan, Evren Dayar tarafından keşif defteri, şer'iyye sicilleri ve diğer arşiv belgeleriyle birlikte ele alınıp, kalenin tahkimat öğeleri ve konumları ortaya koyulmuştur. Dayar'ın makalesi, Antalya Kalesi'nin 19. yüzyıldaki manzarasını bütüncül bir şekilde sunan ilk çalışmadır¹². 1815 planı onarımların kalenin hangi kısımlarında yapıldığını anlayabilmek adına önemlidir. Planda surlar, burçlar, kapılar ve merdivenler sayılarla işaret edilip, defterde de adı geçen

¹Gustav Hirschfeld, "Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien I," *Auszug aus dem Monatsbericht der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 19 Novbr. 1874, 714.

²Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), D.BŞM.BNE. d.16224, 1 Cemazeyilevvel 1234 (26 Şubat 1819).

³Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. ŞSC.d. 01150/1,2,3,4. 11 Rebiülevvel 1241 (24 Ekim 1825).

⁴Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. ŞSC.d. 01150/40-41-42. 10 Zilkade 1243 (24 Mayıs 1828).

⁵Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), D.BŞM.BNE. d. 16431. 5 Şaban 1251 (26 Kasım 1835).

⁶Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. ŞSC.d. 01153/16,17,18. 19 Zilkade 1251 (7 Mart 1836).

⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MLMSF. d.04193, 5 Safer 1258 (18 Mart 1842).

⁸Evren Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar," *Belleten* 84:300 (2020), 668-669. Tekelioğulları Antalya ve çevresinde 1780'lerden 1814'e kadar etkin olan bir ailedir. Tekelioğulları hakkında bkz. Evren Dayar, "Âyânlar Çağı'nda Antalyalı Bir Hânedân: Tekelioğulları (1770-1814)," *Osmanlı Araştırmaları* 59 (2022), 117-156.

⁹Tekelioğlu İsyanı hakkında bkz. Fahrettin Tızlak, "Tekelioğlu İsyanı," *XIII. Tarih Kongresi 4-8 Ekim*, Kongreye Sunulan Bildiriler içinde, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 237-254; Dayar, "Âyânlar Çağı'nda," 139-150.

¹⁰Antalya Kalesi'nin tamiri için İstanbul'dan tayin edilen mimarlar Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlıydılar. Ayrıca Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde kale inşa ve tamir işleri için "Kıla Nezâreti" kurulmuştu. 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulmasıyla Şehreminliği ve Mimarbaşılığı'nın birleştirilmesiyle, "Kıla Nezâreti" de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne katılmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (1) (1963), 165, 178.

¹¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (C.NF.) 17/841/1, 23 Şaban 1231 (19 Temmuz 1816).

¹²Bkz. Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 667-716; Antalya Kalesi'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü için ayrıca bkz. Evren Dayar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi," *METU JFA* 37:2 (2020), 59-84; Evren Dayar, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya'nın Kentsel Gelişimi (1908-1950)," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17:33 (2021), 125-160; Evren Dayar, "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi," *Art-Sanat* 21 (2024), 229-260.

mimari öge aynı sayıyla belirtilmiştir¹³. Böylece plan hem çizildiği yıldaki onarımların hem de sonraki yıllardaki onarımların kalenin neresinde yapıldığını tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada daha önce Osmanlı Döneminde geçirdiği onarımlar incelenmemiş olan Antalya Kalesi'nin, 1815 ve 1816 yıllarında hazırlanan keşif defterlerine göre yapılması gereken onarımları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen onarımlar, günümüze ulaşan kale ögeleri üzerinde tespit edilmek istenmiştir.

Ana Hatlarıyla Antalya Kalesi'nin Tahkimat Sisteminin Oluşum Süreci, Onarımlar ve Mimari Özellikleri

Antalya Kalesi'nin ilk inşa tarihi ve tahkimatının tümünün yapım süreci hakkında net bilgiler sunmak zordur. Hem kalenin günümüzdeki mimari özellikleri (malzeme-teknik) hem de tarihi kaynaklar kalenin oluşumunun bütüncül şekilde bir değerlendirmesini yapmak için yeterli olmamaktadır¹⁴. Kentin kuruluşu hakkındaki en erken bilgiyi Strabon vermektedir. Strabon Pergamon Kralı II. Attalos'un MÖ 2. yüzyılda burada bir kent kurduğunu söyler¹⁵. Olasıdır ki bu tarih öncesinde de burada bir yerleşim bulunmaktaydı¹⁶. Bu çağlarda kentin tahkimatı hakkında çok şey bilinmemektedir¹⁷. Kalenin Helenistik mirası yalnızca kırk merdivenden güneye inen sur hattının köşe yaptığı yere yakın olan bir merdiven ve Mermerli Plaj mevkiindeki sur kalıntıları ile burçtur¹⁸. Veriler bu dönemde savunma sisteminin liman çevresinde geliştiğine işaret etmektedir.

Tahkimat sisteminin güneye ve doğuya doğru genişletilerek bugün ki sınırlarına ulaşması en geç Roma devrinde oluşmuştur diyebiliriz. Bir nevi kalenin güney sınırını belirleyen ve 2. yüzyılda inşa edilen Hıdırlık Burcu ve doğudaki sınırı belirleyen 2. yüzyıl anıtları olan Hadrianus Kapısı ile Iulia Sancta Kulesi genişlemenin en geç bu tarihlerde olduğunu göstermektedir. Bu anıtların yanında günümüze ulaşabilen sur kalıntılarının nitelikleri de dış sur hattının Roma Devrinde inşa edildiğini gösterir¹⁹. Kaleyi kara yönünden çevreleyen hendeğin geç Roma Devrinde açıldığı²⁰ önerisi yanında 10. yüzyılda perde sur inşa edilirken açılmış olduğu da ifade edilmiştir²¹. Bu dönemdeki çok sayıda yazıttan da anlaşılmaktadır ki kentte yoğun imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir²². Buna ilaveten buluntulardan yola çıkılarak bu genişlemenin Helenistik Dönemde de olabileceği önerilmektedir²³.

Kalenin Bizans Döneminde de eklemelerle ve onarımlarla güçlendirildiği bilinmektedir. Savunma sistemi Bizans Devrinde kara tarafında bir ön sur ile güçlendirilmiştir. Arap akınlarına karşı yapılan bu sur 912 ile

¹³Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 671.

¹⁴Bu durumun başlıca sebepleri arasında kalenin büyük bölümünün günümüze ulaşamaması vardır. Kalenin kalan kısımları da çok sayıda onarım geçirdiği için ve harap halde olmasından ötürü belirli bir dönemin işçiliğini tespit etmeyi güçleştirmektedir. Arkeolojik çalışmalar ise kale içi yerleşiminden ötürü yapılamamaktadır. Bu gibi etkenler kalenin tarihi oluşum sürecini ortaya koymayı zorlaştırmakta ve çoğunlukla da varsayımlar üzerinden değerlendirmeler yapılmasına sebep olmaktadır.

¹⁵Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021), 251.

¹⁶Burhan Varkıvaç, "Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler," *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi* içinde haz. Scott Redford ve Gary Leiser (Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008), 57.

¹⁷Burhan Varkıvaç, ilk inşa edilen surların doğal bir şekilde limanın sınırlarını belirleyen kayalıkların dikleştiği iki uçta başlayarak limanı çevrelemiş olması gerektiğini söyler. Varkıvaç, "Surların Oluşum Süreci," 57-58.

¹⁸Varkıvaç, "Surların Oluşum Süreci," 58; Aytaç Dönmez, "Attaleia Kent Suru 2022 Yılı Araştırmaları," *ANMED* 21 (2023), 5-8.

¹⁹Hadrianus Kapısının kuzey ve güneyinde bulunan burçlar ve surlarda kullanılan bosajlı blok kesme taşlar Roma devri işçiliğini yansıtmaktadır.

²⁰Aşkıdıl Akarca, *Şehir ve Savunması* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 175.

²¹Hansgerd Hellenkemper und Friedrich Hild, "Lykien und Pamphylien (Teil 1)," *Tabula Imperii Byzantini Band 8*. (Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004), 333.

²²Nuray Gökalap, "Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu" (Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2008), 36-40.

²³Gamze Kaymak, *Antalya Cumanın Camii; Mimari Tarihi, ve Bizans Kökeni, Rölöve-Yapı Analizi-Anıt Koruma ve Bakımı* (Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2009), 134.

916 yılları arasında dört yılda inşa edilmiştir²⁴. Arap akınlarının verdiği hasarlardan dolayı Bizans Devrinde 8.-10. yüzyıllar arasında çok sayıda onarım gerçekleştirilmiştir. Liman tarafında bulunan bazı burçların ve sur kalıntılarının duvar örgü tekniği bu bilgiyi desteklemektedir. Ayrıca 12. yüzyılda I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) surları onarttığı bilinmektedir²⁵.

Selçuklular 1207 yılında Antalya Kalesi'ni fethettikten sonra tahkimat siteminde yoğun bir imar faaliyetine giriştiler²⁶. 1207 yılındaki ilk fethin hemen ardından surlarda oluşan hasarların onarıldığı bilinmektedir²⁷. 1216 yılı fethinden kısa bir süre sonra kapsamlı bir inşa etkinliği olduğunu hem iç sura yerleştirilen fetihname yazıtlarından hem de İbn Bibi'den öğrenmekteyiz²⁸. Yazıttan iç surun yeniden inşasının 21 Şubat ile 20 Nisan 1216 arasında iki aylık süreçte tamamlandığı anlaşılmaktadır²⁹. Kalede Alâeddin Keykubâd'ın emriyle 1220 ve 1225 yıllarında da onarımlar gerçekleştirilmiştir. 1220 yılında Hadrianus Kapısı'nın kuzeyindeki burç, üstündeki kitabeye göre Alâeddin Keykubâd tarafından inşa ettirilmiştir³⁰. 1225 yılında ise orta sur hattında yeniden yapım işlemleri olmuştur³¹. Sur hattında burçlar üzerine yerleştirilen toplam on üç kitabeden beşinde Alâeddin Keykubâd ismi geçmekte, sekizinde ise sultanın ismi emirlerinin adı ile beraber yazmaktadır. Selçuklu devri onarımlarının yapıldığı diğer yer kalenin kuzeyinde yer alan burçlardı. Buradaki üç burç II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrinde 1238 ile 1244-1245 yıllarında onarılmıştır³². Kalenin 1361-1373 yılları arasındaki 12 yıllık Lusignan yönetimi esnasında surlarda bazı müdahaleler olmuştur³³. Dış sur hattının kuzeydoğu köşesinde ve deniz tarafında kırk merdivenin bulunduğu konumdaki sur bölümünde onarımlar yapılmıştır³⁴.

Antalya Kalesi'nin Osmanlılar tarafından ilk fethi I. Bayezid eliyle 1397-1399 yılları arasında bir tarihte gerçekleşmiştir. Kentin Osmanlılara kesin geçişi ise 1423 yılında olmuştur³⁵. Bu yıldan 19. yüzyıl başına

²⁴Karl Graf Lanckoronski, *Pamphylia und Pisidia Kentleri (I. Cilt): Pamphylia*, çev. Dr. Selma Bulgurlu Gün (İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2005), 9.

²⁵Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 127.

²⁶Antalya Kalesi Selçuklular tarafından ilk kez 1182 yılında kuşatılmış ancak alınamamıştır. 1206 yılında da tekrar bir kuşatma yapılmış ancak yine başarısız olunduktan sonra kale ilk kez 5 Mart 1207 yılında fethedilmiştir. Sadece beş yıl kadar 1212 yılına kadar Selçuklular yönetiminde olan kent çıkan isyan ile Frenklere geçmiştir. Yaklaşık dört yıl kadar Frenkler'in elinde kalan kale 22 Ocak 1216 yılında tekrar fethedilmiştir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 306-307, 332-333.

²⁷İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye, Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 128.

²⁸İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 174.

²⁹Scott Redford ve Gary Leiser, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi* (Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008), 18; Scott Redford ve Gary Leiser'in çalışmasında yazıtların yerleştirildiği sur hattı, iç kale suru olarak değerlendirilmiştir. T.M.P. Duggan, bu sur hattının iç kale suru olmadığını söyler. Duggan'a göre Selçuklu iç kalesi, kalenin kuzeybatısında liman girişinin üstünde yer almaktadır. Dolayısıyla Duggan, fetihnâmenin iç kale suruna değil Müslüman bölgesi ile gayrimüslim bölgelerini ayıran surun dış yüzüne konumlandırıldığını öne sürmüştür. Bkz. Terrance Michael Patrick Duggan, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Antalya Limanı," *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi* içinde, ed. Fatma Şimşek (Antalya: İMEAK Deniz Ticareti Odası Antalya Şubesi Yayınları, 2022), 164, dipnot 34; Leyla Yılmaz da iç kalenin konumu için Duggan'ın işaret ettiği yeri önermektedir. Leyla Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 115; Evren Dayar da iç kalenin konumu için aynı konumu önermektedir. Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 696.

³⁰Kitabe için bkz. Ahmed Tevhid, "Antalya Surları Kitabeleri," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, (1925),172; Süleyman Fikri Erten, *Antalya Livası Tarihi*, haz. Abdullah Tekin. (Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, 1997), 62; Burç alt kısımlarında Roma devri işçiliğini göstermekte olduğu için, Keykubad'ın kuleyi büyük oranda yenilettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Yılmaz, *Antalya*, 112.

³¹Tuncer Baykara orta surun öncesinde olmayıp Selçuklu devrinde yapıldığını bir sebep belirtmeden iddia etmiştir. Aynur Durukan'da aynı şekilde Baykara'ya atıf yaparak aynı savı öne sürmüştür. Bkz. Tuncer Baykara, "Selçuklu Devri Antalya'sı Üzerine Bazı Düşünceler," *I. Milli Türkoloji Kongresi İstanbul 6-9 Şubat 1978*, Tebliğler, içinde (İstanbul, 1980), 193; Aynur Durukan, "Alaeddin Keykubad Döneminde Antalya," *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri 26-27 Aralık 1987*, içinde (Antalya: Antalya Valiliği Yayınları, 1988), 28; bu görüşün aksine Leyla Yılmaz ise burada daha önceden var olan sur hattının üzerine bir yapım olduğunu belirtir. Bkz. Yılmaz, *Antalya*, 112.

³²II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in savunma sitemini güçlendirmesinin arkasında, Moğol istilası ve Baba-i isyanlarının etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Yılmaz, *Antalya*, 121; Mahmut Demir, "Kösedağ Savaşı Mağlubiyeti'nin II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Psikolojisine Yansıması: Antalya'daki İmar Faaliyetleri Örneği," *Antalya Kitabı Selçuklulardan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*, (Antalya: Palet Yayınları, 2018), 47.

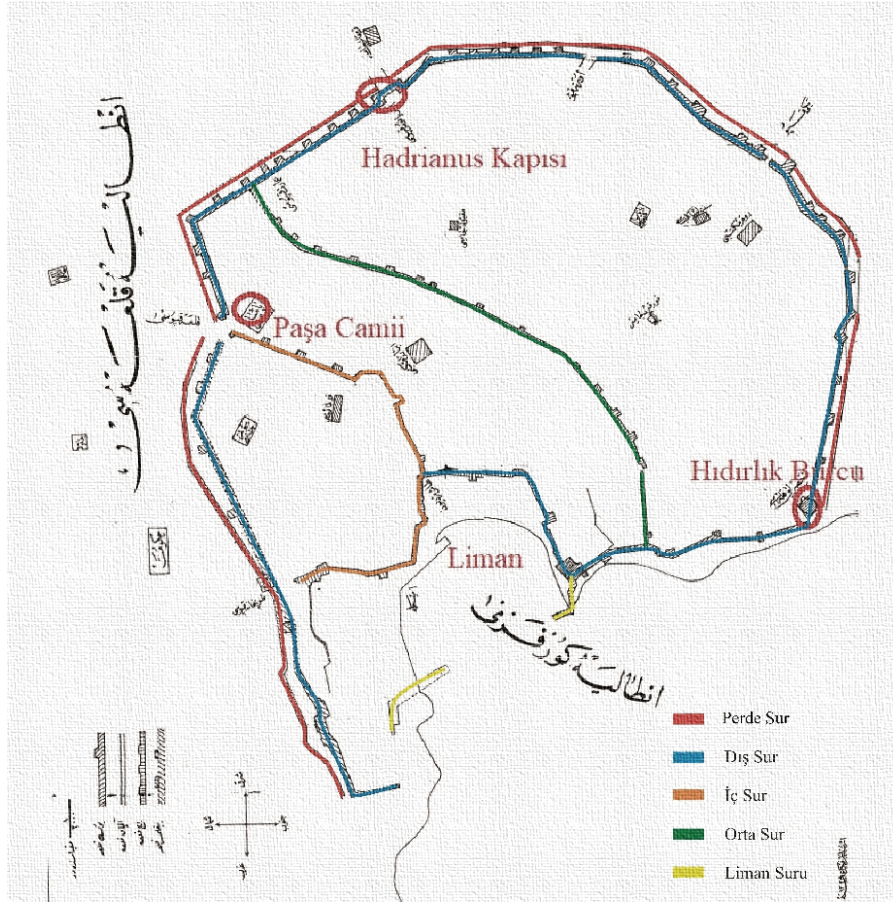
³³Antalya'nın Lusignanlar tarafından işgali hakkında bkz. Özge Bozkurtoğlu, "Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler," *Cedrus V* (2017), 397-409.

³⁴Biagio Pace, "Adalia," *Annuario Della R. Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente, Volume 3 (1916-1920)*, Bergamo Istituto Italiano D'Arti Grafiche, (1921), 9; Hellenkemper und Hild, *Lykien und Pamphylien*, 334.

³⁵Antalya'nın Osmanlı yönetimine geçiş süreci için bkz. Barbara Flemming, *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 152-185.

kadar olan tarihteki onarımlar detaylı olarak bilinmemektedir. 19. yüzyıldaki onarımlar hakkında ise tamirat defterleri aracılığıyla ayrıntılı şekilde bilgiler elde edilmektedir³⁶.

Görsel 1: Antalya Kalesi'nin 1922 yılında Süleyman Fikri tarafından çizilen planı

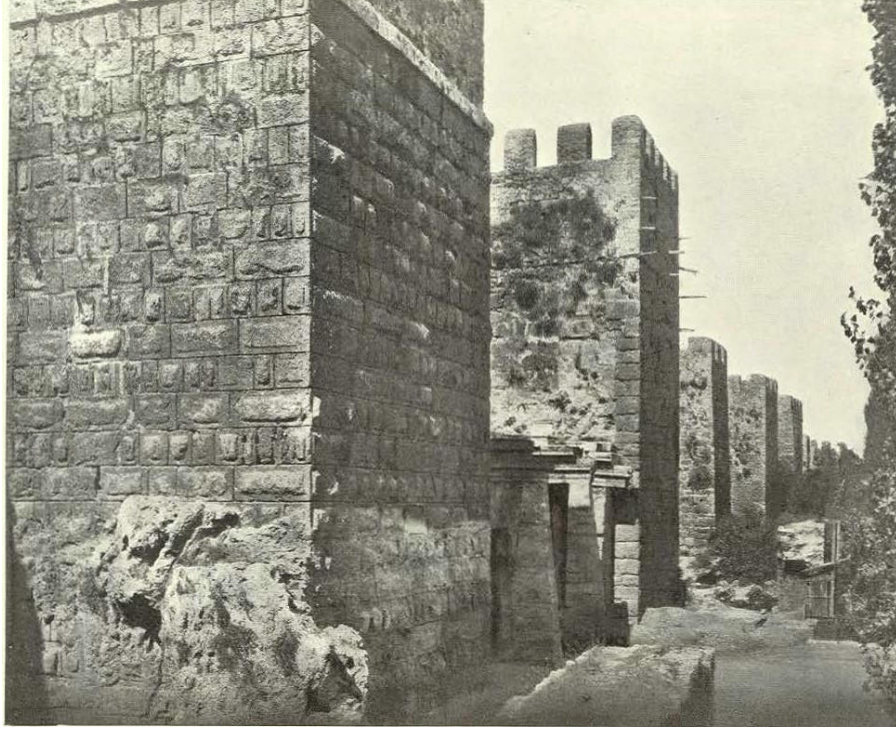
(Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1920-1922)*, Ek Görsel. Plan üzerindeki renklendirmeler ve Latin Alfabeli Türkçe yazılar tarafımızca eklenmiştir.)

Plan şekli kabaca at nalı kemerini andıran³⁷ kale; dış sur, perde sur (hisar peçe), orta sur, iç sur ve liman suru olmak üzere yaklaşık beş farklı ana sur hattından oluşmaktaydı ve sur hatları kalede altı farklı alanı ortaya çıkarmaktaydı³⁸(G.1-6). Kalenin kara sınırını belirleyen dış sur hattının önünde daha kısa olan perde sur ve bunun da önünde hendek bulunmaktaydı. Dış sur ile perde sur arasında seğirdim mahalli vardı. Kaleyi ortadan kesen orta sur Mermerli mevkiinden başlayıp, kuzeydoğu köşeye uzanmaktaydı. İç sur kırk merdivenden hem Tekeli Mehmet Paşa Camii'ne hem de kuzeye giden bir hat oluşturmaktaydı. Liman suru ise güneyden ve kuzeyden deniz içinde iki hat oluşturmakta iki sur da birer burç ile sonlanmaktaydı.

³⁶Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)," *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 1378.

³⁷Hellenkemper und Hild, *Lykien und Pamphylien*, 324.

³⁸Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 697-698; 15. yüzyıldan bir Köln seyahatnamesinde kale "Antalya güzel bir şehir duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi..." ifadeleriyle üç farklı kesime sahip olduğu anlatılmıştır. Bkz. Wilfried Buch, "14/15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri," çev. Yüksel Baypınar *Belleten* 46 (183) (1982), 532; 14. Yüzyıl başında kaleyi ziyaret eden İbn Battuta, duvarlarla ayrılan bu alanlardan bahsederek, bu duvarların Hristiyan, Müslüman, Rum ve Yahudi yerleşimlerini ayırdığını belirtir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, (2019). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 274-275; İtalyan arkeolog ve sanat tarihçisi Biagio Pace 1919 yılında Antalya'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. Pace, Antalya Kalesi'nin üç sur hattıyla dört farklı büyüklükte bölümlere ayrıldığını gözlemlemiştir. Bkz. Pace, "Adalia," 5; Kale içindeki ayırıcı duvarların oluşumu etnik ayrımlardan dolayı olmayıp, kentin fiziksel gelişimi ile ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Uğur Tanyeli, *Anadolu- Türk Kentinde Fiziksel Yapının Değişimi (11-15. Yüzyıllar)* (Ankara, İdealkent Yayınları, 2021), 107.

Görsel 2: Antalya Kalesi'nin doğu sur hattındaki burçlar ve Hadrianus Kapısı (1914)

(Giuseppe Moretti, "La Porta Di Adriano In Adalia.", *Annuario Della R. Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente*, VI-VII 1923-1924, Bergamo: Istituto Italiano D'Arti Grafiche, (1926), 455.)

Surlar yaklaşık 30-40 metre aralıklarla konumlandırılan iki veya üç katlı, tonoz ile örtülü, mazgallı, merdivenlerle üst kata ve platforma çıkış yapılan, dendanlı burçlar (G.2) ile takviye edilmiştir³⁹. Araziden dolayı birkaç hariç burçlar surdan dışarıya çıkıntı yapacak şekilde planlanmıştır. Evliya Çelebi, kalenin 80 kuleli olduğunu belirtmiştir⁴⁰. 1815 planında ise 89 burç gösterilmiştir. Kulelerin geneli dörtgen planlı olup, 1815 krokisinden üçgen, beşgen tipte burçlar olduğu da anlaşılmaktadır⁴¹. Kalenin çok sayıda kapısı bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, kalenin dört büyük kapısının varlığından bahsedip, bunlardan birinin karaya açılan varoş kapısı olduğunu, diğer üçünün ise liman tarafında yer aldığını belirtmekle beraber, kale içinde küçük büyük yirmi iki kapı olduğundan bahseder⁴². 1815 planında ise otuz kapı çizilmiştir⁴³.

Antalya Kalesi her dönemde geçirdiği müdahalelerden ötürü örgü tekniklerinde farklılıklar göstermektedir. Öyle ki aynı duvar üzerinde Antik Dönem, Orta Çağ (Bizans, Selçuklu) ve Osmanlı Dönemi işçilikleri görülebiliyor. Günümüze ulaşan duvarlar çoğunlukla sandık duvar tekniğindedir. Duvar cephelerinde kesme taşlar olup içi molozlarla doldurulmuştur. Duvarların alt kısımlarında büyük blok taşlarla daha düzgün bir istif görülürken orta kısımlar ile üst kısımlarda düzensiz istiflenen kaba yonu ve moloz taşlarla karşılaşı-

³⁹Hellenkemper und Hild, *Lykien und Pamphylien*, 324-325.

⁴⁰Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, c. 1, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 310.

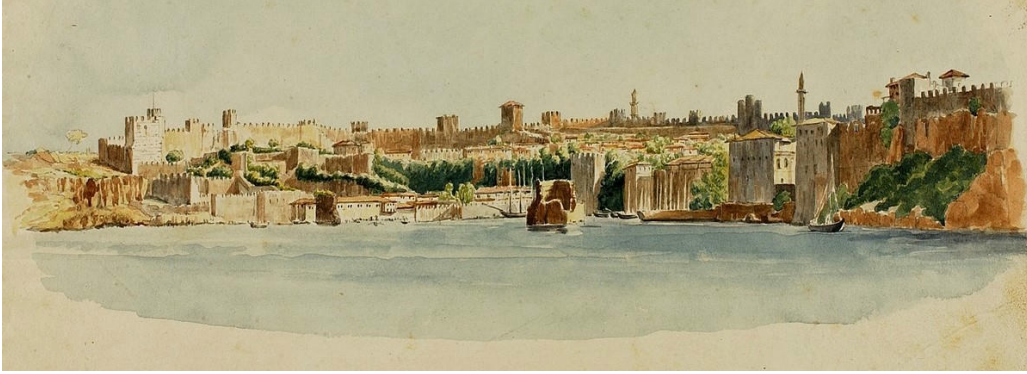
⁴¹Plan üzerinden burçlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 686-693.

⁴²Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle*, 310-311.

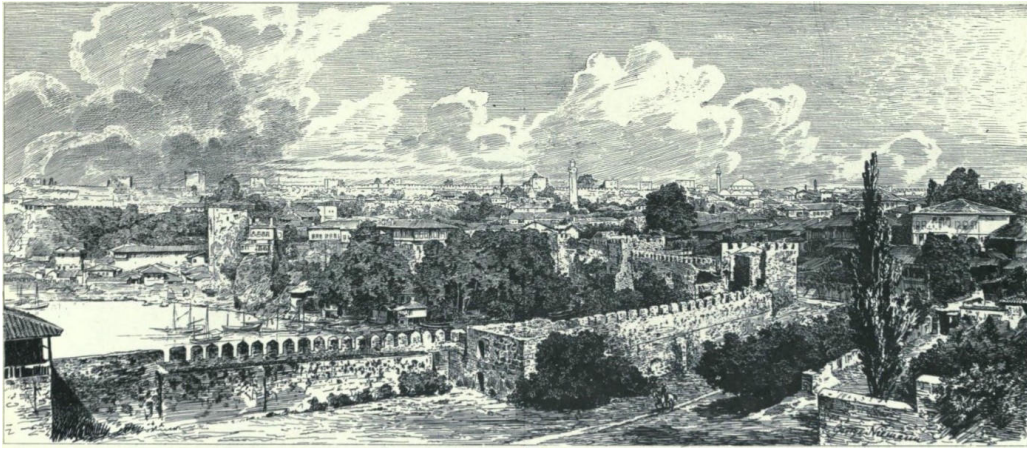
⁴³Plan üzerinden kapılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi," 677-686; Kapılar için ayrıca bkz. Sevgi Parlak, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 95-140; Kalenin Antik Dönem kapıları için bkz. Burhan Varkıvaç ve İsmail Akan Atila, "A New Monumental Gate from the Roman Imperial Period on the Attaleia City Walls," *AKMED* 21 (2021), 249-268; Antalya Kalesi'nin 1905 yılında hazırlanan haritalara göre kapılar için bkz. Evren Dayar, "1905 Haritalarında," 249-251.

⁴⁴19. yüzyılda kale ayaktaiken kente gelen arkeolog ve gezginler de benzer bir işçilikten bahsederler. Bazı örnekler için bkz. Francis Beaufort, *Karamania, or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity, With Plans, Views, &c. Collected During a*

maktadır. Duvarlarda yer yer Antik Dönem ve Bizans devşirme malzemeleri görülür⁴⁴. Duvarların genişlikleri aynı olmayıp iki ile dört metre arasında değişmektedir⁴⁵.

Görsel 3: Miner Kilbourne Kellogg'un 1844'de çizdiği Antalya Kalesi resminde kalenin genel görünüşü
(Erişim tarihi 11.11.2024, <https://americanart.si.edu/artwork/adalia-asia-minor-34984>)

Görsel 4: Kalenin kuzey ve batı kesimlerinin görünüşü (1890)
(Lanckoronski, Pamphylia ve Pisidia, Ek 1)

Görsel 5: Kuzey batıdan kalenin güney ve doğu kısımlarına bakış (1890)
(Lanckoronski, Pamphylia ve Pisidia, Ek 3)

Survey of that Coast, Under the Orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the Years, 1811-1812 (Londra: 1817), 121; Edwin John Dawis, *Anadolu: XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 162; Hirschfeld, *Vorläufiger Bericht über*, 714; Lanckoronski, *Pamphylia*, 10.

⁴⁵Hellenkemper und Hild, *Lykien und Pamphylien*, 325.

1815 Yılı Tamirat Keşif Defterine Göre Onarımlar

Antalya Kalesi'nde 1815 yılında yapılması gereken onarım müdahalelerini ihtiva eden tamirat keşif defteri 25 Nisan 1815 tarihli olup, 119 kalemde hazırlanmıştır. Defterin en önemli özellikleri Antalya Kalesi'nin planını içeren bir çizimi olması ve hem defterde hem de planda onarım yapılması gereken yerlerin numaralandırılarak gösterilmesidir (**G.6**). Böylece kalenin nerelerinde onarımlar ve yenilemeler yapıldığını öğrenmek kolaylaşmaktadır. Önemli olan konulardan biri de defterde burçların ve kapıların isimlerinin verilmesidir. Onarılacak yerlerin ölçümleri yapılmış, kullanılacak malzemeler ve masraf tutarları aynı kalem altında ele alınmıştır.

Hasarların ve onarımların keşfi için İstanbul'dan hassa mimarı Mustafa Raşid Efendi tayin edilmiştir. Keşif defteri Mustafa Raşid Efendi tarafından 25 Nisan 1815⁴⁶ tarihinde hazırlanarak *“muhtâc-ı tâmir ve tecdîd olunacak mahâl ve mevâzi yegân yegân keşf ve muayene ve her bir mahalli tahrir ve mesâha ve sâlifü'z-zikr defter-i merkûme ferâde ferâde ism u resm-i şöhretleriyle kayd olunup”* İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁷. Ayrıca keşif defterinin bir kopyası Antalya'nın 1 numaralı şer'iyye siciline de işlenmiştir⁴⁸. Ancak şer'iyye sicilinde ölçüler verilirken masraf hesapları yapılmamıştır.

Kalenin dış sur hattı, perde sur ve bu surların bünyesinde yer alan burçlar ve çatıları, kapılar ve kemerleri ile söveleri (söğ), dendanları⁴⁹ ve üzerindeki harpuştaların⁵⁰, merdivenlerin, seğirdim yerlerinin, limanda güneydeki deniz içinde olan duvarın ve burcun, kalenin top döşemelerinin onarılması istenmiştir. Defterde kalenin orta suru ve iç suru için herhangi bir müdahale talep edilmemiştir.

Mimar Mustafa Raşid Efendi keşif defterindeki sıraya göre kalenin *“muhtâc-ı tâmir olan mahâlleri keşf u mesâha”*⁵¹ yani tamir olacak yerlerin keşfi ve ölçüm işlemlerine ana hatlarıyla günümüzde saat kulesinin bulunduğu yerden⁵² başlayıp batıya doğru devam ederek Tophane mevkiinden güneye limana giden sur hattını takip edip Mermerli mevkiinden sonra Hıdırlık Burcu'na geçip Hadrianus Kapısı'na⁵³ kadar olan duvarları incelemiş ve bu kapıdan sonra gelen sur kısmı ile köşedeki Sebilhâne Burcu'ndan saat kulesine kadar olan yeri keşfetmiştir. Ardından perde surunun, liman surunun, liman burcunun ve son olarak top döşemelerinin keşfini yapmıştır. Mimar defterde bu anlatımı *“mühimmat burcu nihayetinden mermerli köşk nâm mahâlde münhedim olan divara varınca”*⁵⁴ veya *“sebilhâne burcundan kalenin kebir kapusu kurbunda nevbethane burcuna gelince”*⁵⁵ gibi ifadeler ile yapmıştır.

Mimar onarımlar dışında Kebir Kapı ile Baruthane Burcu arasındaki seğirdim mahallinde zamanla biriken toprak ve molozun (*mürûr-ı zamân ile terâküm eden türâb ve molozun hafriyle*) nakliyesinin de yapılması gerektiğini belirtmiştir⁵⁶. Kalenin kimi yerleri keşif öncesinde tamir edilmiştir. Tamir olmuş kısımlar Mustafa Raşid Efendi tarafından hem plan üzerinde hem de defterde belirtilmiştir. Bu yerler Alaca Köşk Burcu

⁴⁶Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C.AS.) 840/35837/2, lef.2, 15 Cemaziyelevvel 1230 (25 Nisan 1815).

⁴⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 6.

⁴⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat Şer'iyye Sicilleri (MŞH. ŞSC. D.) 1148 / 27-28-29-33-34, 15 Cemaziyelevvel 1230 (25 Nisan 1815).

⁴⁹Dendan, defterde *“hisarpeçe”* veya bazen de *“peçe”* olarak geçmektedir. Bkz. Dayar, “1815 Haritası'nda Antalya Kalesi,” 673.

⁵⁰Harpuşta, surların üzerindeki seğirdim yolu üstüne taşlar veya tuğlalardan iki tarafa eğimli şekilde yapılan örtüdür. Celal Esad Arseven, *“Harpuşta,” Sanat Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965), 689-690.

⁵¹BOA, C.AS. 840/35837/7.

⁵²Burada Kebir Kapı ile Nebethane Burcu bulunmaktaydı. Bkz. BOA, C.AS.840/35837/2, lef.2/1.

⁵³Keşif defterinde yer alan kale planında burası *“bâb-ı mesdûd”* ifadesiyle kapının kapalı olduğu yazılmıştır. BOA, C.AS. 840/35837/1.

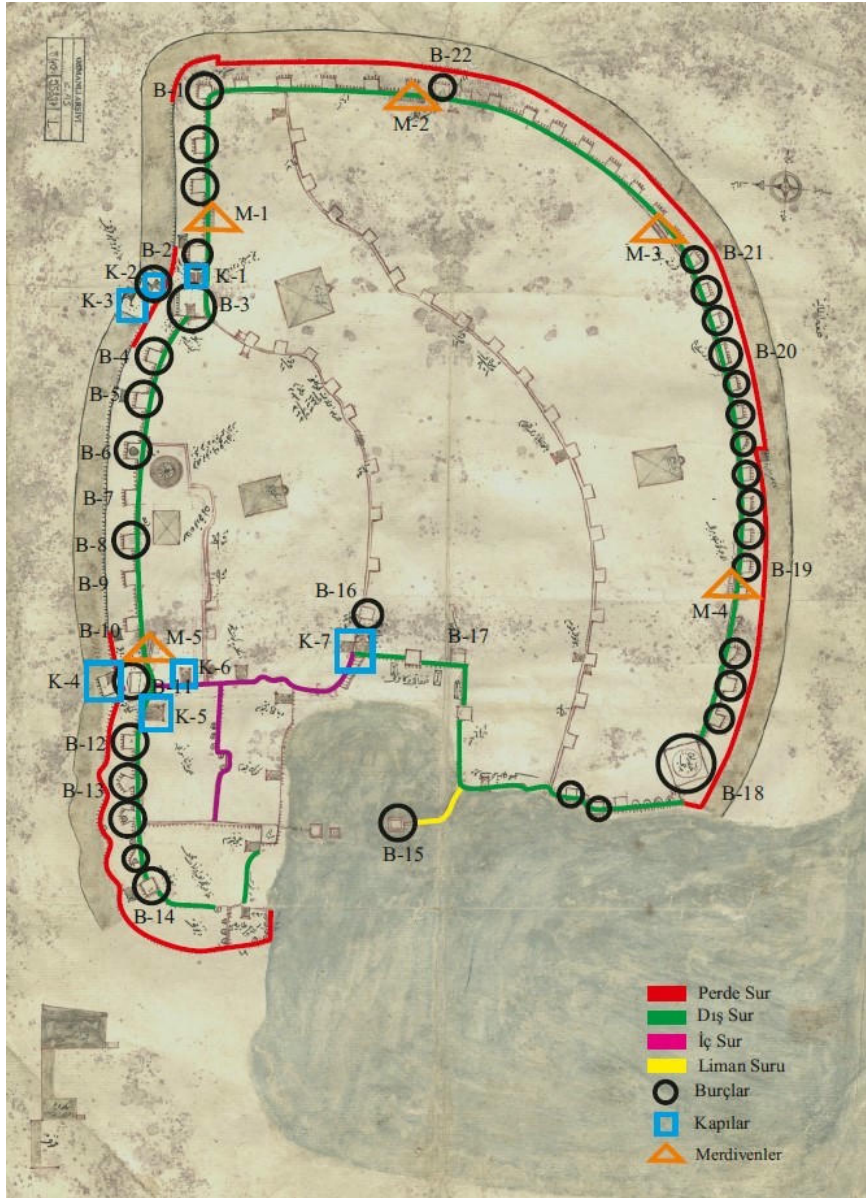
⁵⁴BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/11.

⁵⁵BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/21.

⁵⁶BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/28.

öncesindeki sur duvarı⁵⁷ ve Iulia Sancta Kulesi'ne bitişik sur duvarıdır⁵⁸. 1815 yılı keşif defterinin sonunda yapılan hesapta onarımların masraf tutarının 160.578 kuruş olduğu yazılmıştır⁵⁹.

Defter 1815 yılı nisan ayında hazırlanmasına rağmen onarımların 1816 yılı ortalarına kadar uzadığı anlaşılmaktadır. Anlaşılan o ki Mustafa Raşid Efendi'nin kaledeki görevi kısa sürmüş, onun ardından Ağustos 1815'ten itibaren Ahmet Ağa kalenin tamirine tayin olmuştur. Ahmet Ağa'nın maaşı da emsalleri örnek gösterilerek 300 kuruş olarak belirlenmiştir⁶⁰. Ahmet Ağa'dan sonra, Şubat 1816'dan itibaren yerine Osman Ağa'nın bina emini olarak görevlendirildiği görülmektedir⁶¹.

Görsel 6: Antalya Kalesinin 1815 tarihli planı. Planda renklendirilen surlar ve kutucuk içinde olan burçlar, kapılar ve merdivenler keşif defterine göre onarılması gereken yerleri göstermektedir. (BOA, C.AS. 840/35837/1.)

⁵⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/2.

⁵⁸BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/14.

⁵⁹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 6.

⁶⁰Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 525/21928, lef. 2, 5 Ramazan 1230 (11 Ağustos 1815).

⁶¹BOA, MŞH. ŞSC. D. 1148 /6.

Onarım Teknikleri ve Hasar Türleri

Tekelioğlu İsyanı esnasında, kuşatma sebebiyle surlarda ve burçlarda büyük çaplı yıkımlar ve yarıklar oluştuğu anlaşılmaktadır. Yıkımları gidermek için çoğunlukla yeniden inşa yapılması istenmiştir. Surlarda ve burçlarda oluşan yarıkların onarılması için en çok başvurulan teknik ise çivilemedir. Çivileme tekniği, taş sıraları arasında oluşan boşlukların taş ve tuğla parçalarıyla doldurulmasıdır. Bu teknikte oluşan boşluklara bazen çiviler de sokularak taş ve tuğla parçalarının sıkıştırılması sağlanırdı⁶². Duvarların yeniden inşası için başvurulan ana teknik yüzleme duvar inşasıdır. Bu teknikte sandıklama tekniğinde inşa edilen duvarların cephelerini kaplayan taşlar yeniden örülmektedir. Kuşatmanın verdiği hasarlar dışında zamanla eskiyerek hasar gören yerler de bulunmaktaydı. Örneğin burçların içinde bulunan merdivenlerin, parmaklık ve korkulukları eskimiş (*fersûde, sâlhande*) yenileri yapılmıştır. Kapı kemerleri ve söveleri yenilenmiş veya ağartılmıştır. Kimi yerlerin onarım ihtiyacının daha fazla olduğu “*eşedd-i muhtaç olmağla*” ifadesiyle vurgulanmıştır⁶³.

Tablo 1: 1815 tarihli planda onarılması gereken burçlar, kapılar ve merdivenler

Burçlar	Kapılar	Merdivenler
B-1 Sebilhâne Burcu	K-1 Kebir Kapı	M-1 Nevbethane Burcu yakınındaki merdiven
B-2 Kapı Burcu	K-2 Kapı Burcundaki iki adet kapı	M-2 Zindan Burcu yakınındaki merdiven
B-3 Nevbethane Burcu	K-3 Çarşı tarafında olan kapı	M-3 Köşe Burcu yakınındaki merdiven
B-4 Burc-ı Evvel	K-4 Seğirdim Duvarı Kapısı	M-4 Alaca Köşk Burcu yakınındaki merdiven
B-5 Burc-ı Sâni	K-5 Tophane Kapısı	M-5 Baruthane Burcu yakınındaki merdiven
B-6 Değirmen Burcu	K-6 Baruthane Burcu'ndan güneye giden duvarda bulunan ilk kapı	
B-7 Burc-ı Evvel	K-7 Merdivenli Kapı	
B-8 İkinci Burç		
B-9 Üçüncü Burç		
B-10 Dördüncü Burç		
B-11 Baruthane Burcu		
B-12 Tophane Burcu		
B-13 İkinci Muhammes Burç		
B-14 Beşinci Burç		
B-15 Limanın güneyinde deniz içinde bulunan burç		
B-16 Kırk merdiven kapısı üzerindeki burç		
B-17 Mühimmat Burcu		
B-18 Hıdırlık Burcu		
B-19 Alaca Köşk Burcu		
B-20 Uzun Burç		
B-21 Köşe Burcu		
B-22 Zindan Burcu		

⁶²Çivileme tekniği için bkz. Celâl Esad Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mâriyye*, çev. Şeyda Alpay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017),73; Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011),71.

⁶³BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/15.

Onarımlarda Kullanılan Başlıca Malzemeler

Kalenin onarım ve yeniden yapım işlerinde başvuru başlıca malzemelerden biri taştır. Taşlar genel olarak eski (*atîk*) ve yeni (*cedîd*) şeklinde belirtilmiştir. Eski taş büyük olasılıkla enkazdan kalan taşlar olmalıdır. Yeni taşların ise cinsinin ne olduğu yazılmamıştır. Yalnızca Kapı Burcu'nda bulunan kapının söve ve kemerinin küfeki taşıyla⁶⁴ yenilenmesi istenmiştir⁶⁵. Olasılıkla yeni taşlar da Osmanlı mimarisinde yaygın bir kullanıma sahip olan küfeki taşıydı. Kimi yerlerde de “*kebir tomruk taş*”⁶⁶ ve “*çar köşe cesim taş*”⁶⁷ gibi ifadelerle taşın boyutu ve şekli vurgulanmıştır. Geniş bir kullanıma sahip olan diğer malzeme çividir. Anlaşılan o ki surlarda ve burçlarda oluşan çatlakları onarmak için, oyukların içi çivi, taş ve tuğla parçacıklarıyla birlikte doldurularak derz ediliyordu. Bu kullanımının yanı sıra çivinin (*mismar*) çokça kullanıldığı yerlerden biri de kalenin ahşap kapılarıdır. Tamiratın başat malzemelerinden olan harcın ise “*halis harç*”⁶⁸ yani horasan harcı ve kumla kirecin karışımından oluşan (*kum ve kireç ile memzûç harç*) harç olarak iki farklı türü kullanılmıştır. Kalede ahşap malzeme olarak, “*köbri ağacı*”, “*gürnar ağacı*”, “*paşa ağacı*”, “*finike ağacı*”, “*çandır ağacı*”, “*katran tahtası*” kullanılmıştır. Bunlardan “*köbri ağacı*” çoğunlukla ahşap kapı yapımında kullanılması yanında “*vasat*” (orta) ve “*kebir*” (büyük) olarak iki farklı boyuttadır. Diğerlerinden nevbethanelerde, taşıyıcı, döşeme, giriş, parmaklık amacıyla faydalanılmıştır. Öte yandan ahşap, surlarda hatıl olarak da tercih edilmiştir. Kiremit ise burçların, nevbethanelerin çatılarında kullanılmıştır. Boya ihtiyacı ise “*aşı boya*” ile giderilmiştir. Bu boya koyu kırmızı renktedir⁶⁹. Boya yalnızca Nevbethane Burcu üzerinde bulunan nevbethanenin parmaklıklarında kullanılmıştır⁷⁰. Malzemelerin nereden temin edildiği hakkında ise kayıt yoktur. Ancak, ahşap malzemenin Antalya ve çevresinden temin edildiği belirtilebilir. Finike ve Çandır gibi Antalya kaza ve köy isimlerinden bu çıkarımı yapmak mümkündür.

Tablo 2: Kaledeki onarım teknikleri ve hasar türleri

Onarım Teknikleri	Hasar Türleri
Tecdîd (yenileme)	Münhedim-hedm (yıkılmış)
Câbecâ tecdîd (yer yer yenileme)	Külliyen münhedim (tümüyle yıkılmış)
Derz tecdîdi (derz yenilemesi) Câbecâ derz tecdîdi (yer yer derz tecdîdi)	İnhidam (yıkılmış)
Çivileme	Harab (yıkılmış)
Câbecâ çivileme (yer yer çivileme)	Fersude (eskimiş)
Yüzleme <i>dîvâr</i> inşası	Telef (yıpranmış)
Nısfî taş-ı cedîd ve nısfî atîk olarak tamir ve tecdîdi (yarısı yeni ve yarısı eski taş ile tamiri)	Münfek (ayrılmış, çıkmış, sökülmüş)
Nısfî enkazıyla mahlûtan tecdîdi	Sâlhande (yaşlanmış)
İki sıra hatıl ve kum ve kireç ile memzûç harç ile müceddeden kal'a dîvârî tecdîdi	Mürûr-ı zamân ile (zamanla yıpranmış)
Ağartma (beyazlatma)	
Tesviye (düzleştirme)	
Noksan taşları vaz ile veya noksan taşları teknil ile (eksik taşların yerine koyulması veya tamamlanması)	
Kiremid-i kalem ile sakf-ı mezbur tamiri (kiremit ile çatı tamiri)	

⁶⁴Küfeki taşı kolay işlenebilen, açık bej-beyaz renkte olup, çoğunlukla deniz kabuklarının oluşturduğu bir kalkerdir. Ayrıntı için bkz. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı Malzemeleri Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: YEM Yayın 1997), 65-66.

⁶⁵BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/26.

⁶⁶BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 6.

⁶⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/24.

⁶⁸Horasan harcı belgelerde “*halis*” olarak da ifade edilmiştir. Bkz. Mazlum, 1766 *İstanbul Depremi*, 97.

⁶⁹Sönmez, *Osmanlı Dönemi*, 26-27.

⁷⁰BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/7.

İşçilerin Tedariki

Onarımlarda çalışacak işçilerin tedariki iki farklı tarihte gerçekleşmiş görünmektedir. Birincisi 17 Haziran 1815 tarihinde bir deftere işlenmiştir. İkincisi 1816 yılının başlarında gerçekleşmiş ve şer'iyye siciline yazılmıştır.

Haziran 1815'te hazırlanan deftere göre, kalenin “*kârgir ve ahşap ebniyelerinde*” çalışacak işçilerin Antalya'ya yakın yerlerden temin edilmesi istenmiş, buna ilaveten İstanbul'dan da az sayıda amele ve kalfa görevlendirilmiştir. İstanbul'dan gönderilenler yalnızca dört kireççi amelesi, dört taş kırıcı amelesi ile iki duvarcı kalfasından ibarettir. Kireççi işçilerinin bostancıbaşı tarafından (*bostancıbaşı ağa bendeleri mârifetiyle*) tedarik edilmesi istenmiş, yevmiye ve harcırahları gönüllü olarak bina emini tarafından veya devlet hazinesinden (*cânib-ı mîrî*) karşılanması belirtilmiştir. Taş kırıcıların ve duvarcı kalfalarının kendi marifetleriyle kaleye gitmeleri istenmiştir⁷¹.

İşçi ihtiyacının büyük kısmının Antalya havalisinden giderildiği görülmektedir. Antalya çevresinden yüz nefer amele görevlendirilmiştir. Belgede bu işçiler “*dülgerlik ider amele*” şeklinde tanımlanmıştır. Dülger ifadesi burada hem duvar işçilerini hem de ahşap işlerini yapacak ameleler için kullanılmıştır⁷². İşçilerin 25'i Konya'dan, 10'u Karaman'dan, yine 10'u Akşehir'den, 25'i Kütahya'dan, 30'u Hamid Sancağı'ndan gönderilmiştir⁷³. İşçilerin yevmiyelerinin bina emini tarafından verileceği yazılmıştır⁷⁴.

1816 yılı şubat ayında Şahin Osman Ağa'nın bina emini olduğu anlaşılmaktadır. Antalya Şer'iyye Siciline işlenen işçilerin sayısını gösteren belgede, işçilerin Antalya havalisinden temin edilmesi istenmiştir. Buna göre Elmalı'dan 20 duvarcı, 60 amele, 10 neccar, Kaş'tan 10 duvarcı, dört neccar, 50 amele, Kalkanlı'dan dört duvarcı, iki neccar, 20 amele, Finike'den 10 duvarcı, dört neccar, 40 amele, Serik'ten 10 duvarcı, dört neccar, 20 amele, Bucak'tan 10 duvarcı, iki neccar, 20 amele, Antalya merkezden 20 duvarcı, 10 neccar, 60 amele istendiği deftere geçirilmiştir. Böylece toplam duvarcı sayısı 84, amele sayısı 270 ve neccar sayısı 36 olmak üzere 390 işçi istenmiştir. İşçilerin yevmiyeleri ameleler için günlük 30 para, neccar için günlük 60 para, duvarcı için günlük 60 para olarak planlanmıştır. 390 işçinin bir günlük maliyeti 15.300 para etmekteydi⁷⁵.

Surların Onarımı

Antalya Kalesi'nin ana duvarı olan dış surdan keşif defterinde “*kal'a dîvârî*” ifadesiyle bahsedilmiştir⁷⁶. Dış surun hemen önündeki daha kısa olan perde sur ise “*hariç-i estar dîvârî*”⁷⁷ veya “*seğirdim dîvârî*”⁷⁸ şeklinde belirtilmiştir⁷⁹. Dış sur ve perde sur neredeyse tüm hat boyunca “*câbecâ*” yani yer yer yenilenmiş veya onarılmıştır. Dış surda ve perde surda yapılan müdahaleler “*çivileme, derz tecdîdi, iki sıra hatıl ve kum ve kireç ile memzûc harç ile müceddeden kal'a dîvârî tamiri, yüzleme dîvâr inşası, cedit veya atîk taşla ve halis*”

⁷¹ BOA, C.AS. 840/35837/7.

⁷² *Dülger* günümüz yayınlarında yapıda ahşap işleriyle meşgul olan kişi olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte ahşap işçisine *neccâr* da denilmektedir. Dülgerin ahşap ustası anlamında kullanımı için bkz. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, 83: Ancak anlaşılmaktadır ki dülger kelimesi burada yalnızca ahşap işleriyle uğraşan kişiler için kullanılmayıp, aynı zamanda duvarcıları da ifade etmektedir. Kaleda yapılacak onarımlar göz önüne alındığında da bu sayıda ahşap işçisine gerek duyulmayacağından ötürü bu sayının her iki adı geçen mesleği barındırdığını söylemek mümkündür. Dülgerin yalnızca ahşap işçileri için kullanılmadığı hakkında bkz. Sönmez, *Osmanlı Dönemi*, 40-41.

⁷³ BOA, C.AS. 840/35837/6.

⁷⁴ BOA, C.AS. 840/35837/7.

⁷⁵ BOA, MŞH. ŞSC. D. 1148 /6.

⁷⁶ Bazı örnekler için bkz. BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/1,2,3,4.

⁷⁷ BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/20.

⁷⁸ BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/20-21.

⁷⁹ Bu duvara hisar peçe de denilmektedir. Bkz. Celal Esad Arseven, “Hisar peçe,” *Sanat Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965), 756.

harç ile tecdîdi" şeklinde olmuştur. Dış surda ekseriyetle çivileme ve derz yenilemesi uygulandığı görülmektedir. Günümüzde Atatürk Caddesi üzerinde bulunan doğu surun bir parçasında taş ve tuğla kırıklarıyla uygulanan bu tekniğin izlerini bulmak mümkündür (G.7). Osmanlı mimarisinde yaygın bir kullanıma sahip olan çivileme tekniği Antalya Kalesi'nin sonraki onarımlarında da uygulanmıştır⁸⁰. Teknik, sadece kalelerde değil diğer yapı türlerinde de kullanılmıştır⁸¹. Defterde kimi yerlerde surun kalenin içine bakan tarafında mı yoksa dış tarafında mı müdahalede bulunması gerektiği de aktarılmıştır⁸². Duvarın yıkılan kısmı yani "*münhedim, harap*" olan yerleri enkazdan kalan eski taşlar ve yeni taşlar ile yeniden ayağa kaldırılmıştır. Bu işlem çoğu yerde "*yüzleme dîvâr inşası*" biçiminde belirtilen sandıklama tekniği ile yapılan duvarın iç ve dış yüzünü kaplayan taşların yeniden örülmesi ile yapılmıştır⁸³. Atatürk Caddesi üzerinde kalan dış sur bölümlerinde yüzleme duvar inşasının kalıntıları görülmektedir (G.8).

Kalede onarımların yoğunlaştığı yerler arasında surun üstünde bulunan dendanlar ile dendanların üstünü örten harpuştalar bulunmaktaydı. Dış surda bulunan dendanlar ile harpuştalar aşağı yukarı tamamı yıkıldığı için yeniden inşa işlemi istenmiştir⁸⁴. Kimi noktada kaç dendanın yeniden inşa edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır⁸⁵. Surun üzerinde yer alan "*seğirdim mahalli*" ismi ile anılan yolların da döşemeleri taşlar ile tamir edilip ve "*tesviye*" edilerek düzleştirilmiştir⁸⁶.

Kalenin perde sur hattının büyük kısmı ve dendanları da onarım geçirmiştir. Buradaki müdahaleler genelde derz yenilemesi ile olmuştur⁸⁷. Limanda deniz içinde güneyde bulunan sur duvarının "*telâtum-ı derya*" yani deniz dalgalarından harap olması nedeniyle, limanın korunması için duvarın yarısı eski, yarısı yeni taşlarla, kum ve kireçle karışık harç yardımıyla tamir olması gerektiği yazılmıştır. Defterde liman duvarının 75 metre (100 zirâ) uzunluğunda, 4,5 metre (6 zirâ) genişliğinde, 6 metre (8 zirâ) yüksekliğinde olduğu yazılmıştır⁸⁸.

Görsel 7: Antalya Kalesi'nin doğu sur hattının günümüze ulaşan bölümünde çivileme tekniğinin izleri görülmektedir. (2024)

⁸⁰1819 yılı için bkz. BOA, D.BŞM.BNE. d.16224; 1825 yılı için bkz. BOA, MŞH. ŞSC.d. 01150/2; 1828 yılı için bkz. BOA, MŞH. ŞSC.d. 01150/40.

⁸¹Tekniğin İstanbul deniz surlarında kullanımı için bkz. Nisa Semiz, "Belgeler Işığında İstanbul Deniz Surları'nda Osmanlı Dönemi Onarım ve Müdahaleleri," Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'a Armağan: Anıt ve Sitleri Araştırma, Belgeleme, Koruma Yazıları içinde, haz. Deniz Mazlum, Umut Almaç, Esra Kudde (İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2020), 218; Diğer yapı türlerinde kullanım örnekleri için bkz. Melike Özbudak, "Geleneksel Yığma Taş Yapıların Fiziksel ve Mekanik Özelliklerinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006), 74; Mazlum, 1766 İstanbul Depremi, 138, 153.

⁸²BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/12.

⁸³BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/20.

⁸⁴Bazı örnekler için bkz. BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/11-12.

⁸⁵"... dokuz adet hisarpeçeleri külliye münhedim..." şeklinde yazılmıştır. Bkz. BOA, C.AS.00840.35837.002, lef. 3/29.

⁸⁶BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/9.

⁸⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/13-14-15.

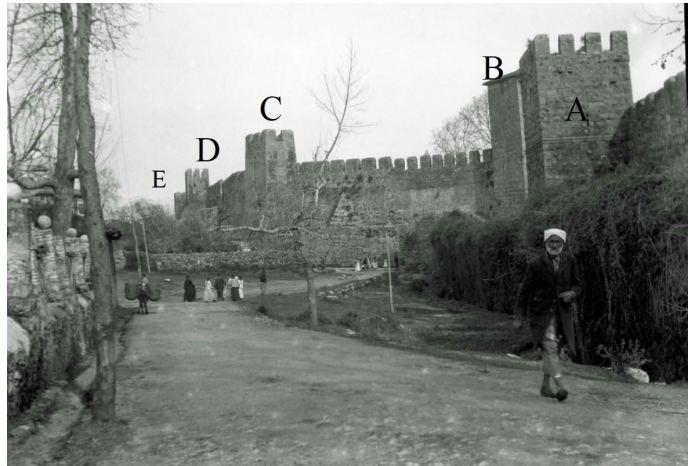
⁸⁸BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 6.

Görsel 8: Antalya Kalesi'nin doğu sur hattında yüzleme duvar inşası (2024)

Burçlarda Onarımlar

Keşif defterinde kalenin dış sur bünyesindeki burçların büyük kısmı, perde surdaki iki burç ve limanın güneyinde denizdeki burçta **(G.11)** onarımlar yapılması gerektiği belirtilmiştir. Defterdeki kale planında dış surda 59 burç çizilmiştir. Kalenin burçlarından yaklaşık 36 tanesi onarım görmüştür. Müdahaleler Nevbethane Burcu ile Tophane mahalli arasındaki sur hattında yer alan burçlar ile Hıdırlık Burcu ve Köşe Burcu arasında olan burçlar da yoğunlaşmıştır. Burçların üst kısmının ve dendanlarının onarılması veya yeniden yapılması istenmiştir **(G.12)**. Defterde iç sur ile orta sur burçlarının onarımlarından bahsedilmemiştir. Yalnızca iç sur hattında yer alan kırk merdiven üzerindeki burcun onarımı yazılmıştır. Kale planında iç sur üzerinde bazı burçların altında ölçüler verilmiş ve “*hedm olan mahâlle gelince*” yazılmıştır. Ancak onarım isteği ile ilgili bir ibare yoktur. Aynı şekilde orta sur hattında da kimi burçların altına sadece ölçüler yazılmıştır. Bu durum çatışmaların kalenin iç surlarında hasara sebep olmadığını göstermektedir.

Görsel 9: 1815 planına göre fotoğrafta sırasıyla Tophane Burcu (A), Baruthane Burcu (B), Dördüncü Burç (C), Üçüncü Burç (D), İkinci Burç (E) görülmektedir (1909). (Erişim tarihi 10.11.2024, <https://digital.bsa.ac.uk/results.php?keywords=antalya&irn=148125>)

Tablo 3: Antalya Kalesi burçlarının onarımları

Burç	Yapılması İstenen Müdahale ve Masraf tutarı
İkinci Burç	Yalnızca zeminden yarıya kadar derz yenilemesi ve üst kısmında çivileme ile harpuştalarının tamiri ve derz yenilemesi ⁸⁹ . Masraf tutarı: 83160 para.
Baruthane Burcu	Dört tarafına çivileme ve derz yenilemesi ⁹⁰ . Masraf tutarı: 159075 para.
Tophane Burcu ⁹¹	Beş adet dendan ile harpuşta tamiri. Masraf tutarı: 18900 para.
Hasbahçede bulunan Beşinci Burç	Dört tarafındaki dendanlar, siperler ve harpuştanın yeni taşlar ile inşası ve etrafına çivileme ve derz yenilemesi ⁹² . Masraf tutarı: 96480 para.
Beşinci Burç yanındaki üç burç	Dendanlarının enkazından kalanlarla yeniden yapılması ⁹³ . Masraf tutarı: 87120 para.
Kırk merdiven kapısı üzerindeki burç	Etrafına çivileme ve dendanlarıyla harpuştalarının tamiri ve tonoz kemerinin derz yenilemesi ⁹⁴ . Masraf tutarı: 59280 para.
Hıdırlık Burcu (<i>Burc-ı Kebir</i>)	Burcun yuvarlak bölümünün etrafındaki eksik taşların yerine koyulması, iç ve dış cephesinde derz yenilemesi, burç içindeki merdivenin demir parmaklık ile korkuluklarının yeniden yapılması ve dendanların yeniden yapılması istenmiştir ⁹⁵ . Hıdırlık Burcu'nun üstünde bulunan ve tümüyle yıkık olan <i>nevbethane</i> ⁹⁶ , dört pencere bir kapılı, moloz duvarlı, sütun ve payandaları gürnar çamı ve vasat köbri ağacından, üstü kebir köbri ağacından, tabanı paşa ağacından, kirişleri çandır ağacından ve içindeki odası moloz duvarlı iki kapı ve altı pencere, katran tahtası döşemeli, kiremit çatılı olarak yeniden inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir ⁹⁷ . Masraf tutarı: 202860 para.
Hıdırlık Burcu yakınındaki üç burç ⁹⁸	Kale duvarı hizasından itibaren üst kısımlarına çivileme ve dendan tamiri ⁹⁹ . Masraf tutarı: 18900 para.
Zindan Burcu	Dendanların yeni taşla inşa edilmesi ¹⁰⁰ . Masraf tutarı: 12870 para.
Sebilhâne Burcu	Dendanlarının tamiri ve çivileme ile derz yapımı ¹⁰¹ . Masraf tutarı: 35280 para.
Nevbethane Burcu bitişiğindeki Kapı Burcu	Bazı dendanların tamiri ve çivileme ile derz yenilemesi ¹⁰² . Masraf tutarı: 109200

⁸⁹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/7.⁹⁰BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/14.⁹¹Defterde Tophane Burcu diye anılmayan kule, Baruthane Burcu ile İkinci Muhammes Burç yanındaki burç olarak belirtilmiştir. BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/20.⁹²BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/22.⁹³BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/21.⁹⁴BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/7.⁹⁵BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/21-22-23-24-25.⁹⁶Nevbethane, askeri mızıkta takımının yerine verilen isimdir. Tablhâne, nakkârehane de denilmektedir. Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Nevbet," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 38-41. Bu kelimenin yazılışı "*nöbethane*" şeklinde de okunabilir. Hem Hıdırlık Burcu'nda hem de Nebbethane Burcu'nda bulunan bu yapı "*nöbethane*" amacıyla da kullanılmış olabilir. Nevbet ve nöbet aynı anlamdadır. Bkz. Şemseddin Sami, "Nöbet," *Kamus-ı Türkî*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 932-933.⁹⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/27.⁹⁸Burada kroki üzerinde Hıdırlık Burcu'nun doğusunda kalan üç burçtan bahsedilmektedir.⁹⁹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/1.¹⁰⁰BOA, C.AS. 840/35837/2, lef.4/15.¹⁰¹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/22.¹⁰²BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/24.

Burç	Yapılması İstenen Müdahale ve Masraf tutarı
Nevbethane Burcu ¹⁰³	Burcun dört tarafına derz yenilemesi istenmiştir ¹⁰⁴ . Burcun üstünde bulunan nevbethane odasının etrafına derz yenilemesi ve etrafındaki bazı döşeme tahtalarının tamiri, vasat köbri ağacından kuşak ve Finike ağacından parmaklık yapılması ile dört tarafının aşı boya ile boyanması istenmiştir ¹⁰⁵ . Masraf tutarı: 99180 para.
Seğirdim Kapısı Duvarı Burcu	Burcun iç ve dış cephelerine derz yenilemesi ¹⁰⁶ . Masraf tutarı: 37500 para.
Değirmen Burcu	Dendan ve harpuştaları tamir edilmiştir ¹⁰⁷ . Masraf tutarı: Burc-ı Sâni ve Burc-ı Evvel ile birlikte 149400 para.
Burc-ı Sâni ve Burc-ı Evvel	Kale duvarı hizasından yukarısı tamir edilmiştir ¹⁰⁸ . Masraf tutarı: Değirmen Burcu ile aynı kalemde verilmişlerdir.
Mermerli Köşk mahallindeki iki burç	Çivileme ve derz yenilemesi ile dendan tamiri ¹⁰⁹ . Masraf tutarı: 102060 para.
Alaca Köşk Burcu ve Uzun Burç ile arasındaki altı burç	Burçların dendanları tümüyle yıkılmış, yeni taşla tamir edilmesi istenmiştir ¹¹⁰ . Masraf tutarı: 216720 para.
Uzun Burç ile Köşe Burç arasındaki iki burç	Dendanları ve harpuştaları yeni taşla yenilenmesi ¹¹¹ . Masraf tutarı: 82800 para.
Limanın güneyinde deniz içinde bulunan burç ¹¹²	Burcun deniz altındaki ve üstündeki dört köşesinin iri taşlar ve kenet ile tamiri ¹¹³ . Masraf tutarı: 702246 para.

Görsel 10: Zamanımıza ulaşamayan dış surun doğu hattı, burçları ve perde sur

(Erişim tarihi 25.01.2025, https://pop.culture.gouv.fr/notice/memoire/AG20K001087?mainSearch=%22antalya%22&last_wiew=%22list%22&idQuery=%2277deda8-04e4-3b36-e62a%2064b5431b6330%22.%22)

¹⁰³Günümüzdeki saat kulesinin bulunduğu yerde bulunmuş olan Nevbethane Burcu'nun üstünde de Hıdırlık Burcu'ndaki gibi nevbethane bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/5.

¹⁰⁵BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/7.

¹⁰⁶BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 5/11.

¹⁰⁷BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/4.

¹⁰⁸BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 2/4.

¹⁰⁹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 3/18.

¹¹⁰BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/3.

¹¹¹BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 4/9.

¹¹²Defterde burcun 15 metre (20 zirâ) uzunluğa, 11,25 metre (15 zirâ) genişliğe ve 16,5 metre (22 zirâ) yüksekliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

¹¹³BOA, C.AS. 840/35837/2, lef. 6.

Görsel 11: 1909 yılında çekilen bir fotoğrafta liman tarafında denizdeki güney burcu (A) ve kuzey burcu (B)
(Erişim tarihi 10.11.2024, <https://digital.bsa.ac.uk/results.php?keywords=antalya&start=151irn=145417>)

Görsel 12: Hadrianus Kapısı'nın kuzeyinde bulunan Zindan Burcu'nun üst kısmında Osmanlı Dönemi işçiliği. (2024)

Görsel 13: Burç ve surlarda Antik Dönem (Roma), Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi işçilikleri. (2024)

Kapıların Onarımı

Kale planında 30 adet kapı gösterilmiştir. Dış surda on iki kapı, iç surda beş kapı, perde surda beş kapı, orta surda dört kapı, perde sur ile dış sur arasındaki seğirdim mahallinde de dört kapı çizilmiştir¹¹⁴. Dış sur ve perde sur üzerindeki birer kapının kapalı olduğu “*bâb-ı mesdûd*” ifadesiyle belirtilmiştir. Kapılardan sekizinin tamir görmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kale kapılarının hangi malzemeden yapıldığı ve şekilsel özellikleri defterde yazılmıştır. Kapı kanatları ahşap olup, kebir köbri ağacından yeniden yapılması istenmiştir. Daha sonra hazırlanan keşif defterlerinde de kapı kanatlarının kebir köbri ağacıyla yenilenmesi gerektiği kaydedilmiştir¹¹⁵. Kapıların kemer ve sövelerinin (söğ) yenilenmesi veya ağartılması gerektiği vurgulanmış, işin taşçı eliyle gerçekleştirilmesi üzerinde durulmuştur.

Kemikli Kapı ¹¹⁶	Kemerlerin ve sövelerinin yenilenmesi ve ağartılması, çifte ahşap kanatlarının kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çivi ile raptedilmiş, asma kilitli kapı yapımı ¹¹⁷ . Masraf tutarı: 51000 para.
Merdivenli Kapı	Kemerleri ve sövelerinin tamiri, çifte ahşap kanatlarının kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çiviyle raptedilmiş ve asma kilitli olarak yeniden yapımı ¹¹⁸ . Masraf tutarı: 42400 para.
Kebir Kapı	Çifte ahşap kanatlarının kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çivi ile raptedilmiş, asma kilitli şekilde yeniden yapılması, söve ve kemerlerinin küfeki taşı ile yenilenmesi ve mevcutların ağartılması ¹¹⁹ . Masraf tutarı: 103400 para.
Seğirdim Duvarı Kapısı	Söve ve kemerlerinin tamiri, çifte ahşap kanatlarının kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çivi ile raptedilmiş, asma kilitli olarak yeniden yapımı ¹²⁰ . Masraf tutarı: 40800 para.
Kapı Burcu'ndaki iki adet kapı	Söve ve kemerlerinin tamiri, çifte ahşap kanatlarının kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çiviyle rapt olunmuş, asma kilitli şekilde yeniden yapımı ¹²¹ . Masraf tutarı: 169833 para.
Çarşı tarafında olan kapı	Vasat köbri ağacından üç sıra kuşaklı, kilitli ahşap kapı imalatı ¹²² . Masraf tutarı: 15000 para.
Baruthane Burcu'ndan güneye giden duvarda bulunan ilk kapı	Söve ve kemerlerinin tamiri, ahşap kanatları kebir köbri ağacından dört sıra kuşaklı, çivi ile rapt olunmuş, yeni iki kanatlı kapı yapımı ¹²³ . Masraf tutarı: 143725 para.

¹¹⁴Kapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dayar, “1815 Haritası'nda Antalya Kalesi,” 677-686.

¹¹⁵1819 yılı için bkz. BOA, D.BŞM.BNE. d.16224, lef.1/ 20.

¹¹⁶Kemikli Kapı, Tophane Kapısı olarak da isimlendirilmiştir. Bkz. Pace, “Adalia,” 10.

¹¹⁷BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 2/23.

¹¹⁸BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 3/8.

¹¹⁹BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 4/25.

¹²⁰BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 5/12.

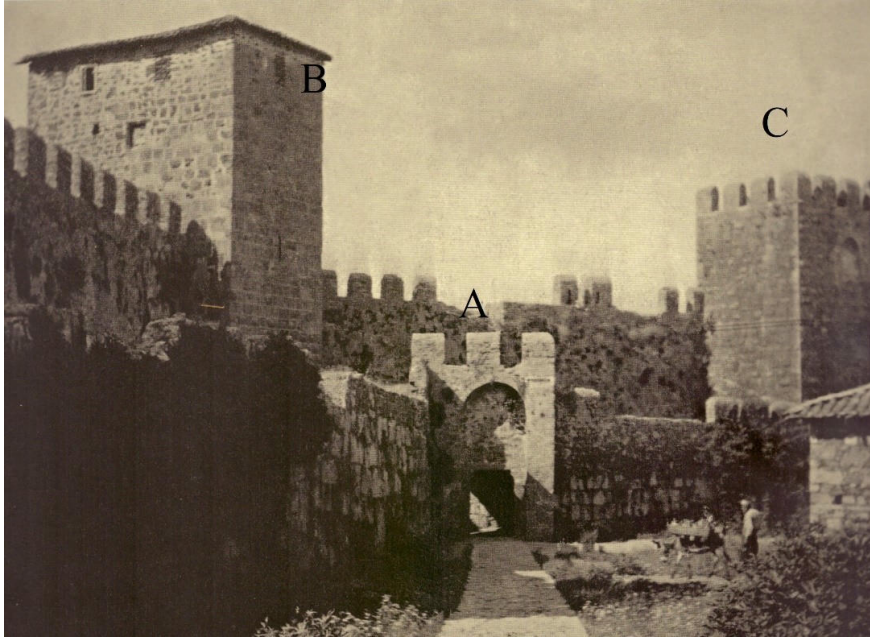
¹²¹BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 5/25-26.

¹²²BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 5/27.

¹²³BOA, C.AS.840/35837/2, lef. 3/1.

Görsel 14: Tophane Kapısı olarak da isimlendirilen Kemikli Kapı'nın harap vaziyetteki görünümü. (Pace, "Adalia," 10)

Görsel 15: A. Seğirdim Duvarı Kapısı (A), Baruthane Burcu (B), Tophane Burcu (C). (Ernst Krickl, 1892 Lykia Günlüğü, haz. Neziha Başgelen (İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı- Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005), 307)

Merdivenlerin Onarımı

Kale planında burçlara ve kapılara çıkış ve geçişleri sağlayan dokuz merdiven çizilmiştir. Defterde dokuz merdivenden beş tanesinin onarılması gerektiği ifade edilmiştir. Beş merdivenin enkazlarından kalan malzemeler ile onarıldığı anlaşılmaktadır. Kebir kapı yakınındaki duvara çıkan merdivenin, enkazından kalan malzemelerin yarısıyla tamir ve yenilenmesi belirtilmiştir (masraf tutarı: 4860 para)¹²⁴. Baruthane Burcu'na ve yakınındaki sur bölümüne ulaşan merdivenin enkazıyla tamir edilmesi istenmiştir (masraf tutarı: 9600

¹²⁴Merdivenin onarımı "Mahâll-i merkûmede dîvâra urûc eden nerdubânî nısıf enkazıyla mahlûtan tâmir ve tecdîdi" ifadesiyle anlatılmıştır. BOA. C.AS.840/35837/2, lef. 5/8.

para)¹²⁵. Bu merdiven kale planında çizilen diğer merdivenlerden farklı şekilde sura bitişik olarak değil, biraz kale içine meyilli çizilmiştir. Günümüzde de bu merdiven aynı yerde kalenin içine inmektedir. Bir diğer merdiven Alaca Köşk Burcu yakınındakidir. Aynı şekilde bu merdivenin de enkazdan kalan taşlar ile tamir edilmesi gerektiği yazılmıştır (masraf tutarı: 27600 para)¹²⁶. Köşe Burcu yakınındaki merdiven (masraf tutarı: 14880 para) ve Zindan Burcu yanında olan merdivenin de (masraf tutarı: 5625 para) enkazdan kalan malzemelerle onarılması önerilmiştir¹²⁷.

1816 Yılı Keşif Defterine Göre Liman Suru Onarımı

19 Temmuz 1816 tarihli keşif-i sâni defterinde bundan önce 25 Nisan 1815'te Mimar Mustafa Raşid Efendi'nin keşfini yaptığı limanın güneyinde denizdeki surun onarılmadığı belirtilmektedir. Geçen bir buçuk senede deniz dalgalarından (*telâtum-ı derya*) bir miktar daha zarar gören surun onarılması için Hassa mimarlarından Şahin Osman Ağa ikinci kez keşif yapmıştır. Defterde ilk keşifteki ölçüler ve ikinci keşifteki ölçüler birlikte verilmiştir¹²⁸. Bahsi geçen duvarın güney tarafı ve iç tarafının onarılması istenmiştir¹²⁹. Yapılan ikinci keşfe göre onarımlar için toplamda 60.578 kuruş masraf çıkmaktaydı. Bina eminine gönderilen para ise 22.500 kuruştur.

Onarımlarda çalışacak işçilerin Teke Sancağı'nın Elmalı, Kaş, Kalkanlı, Finike ve Eğirdir kazalarından tedarik edilmesi istenmiştir. Duvarcı işçilerine günlük 60 para, amelelere ise günlük 30 para verilmesi planlanmıştır¹³⁰.

Sonuç

Antalya Kalesi, 19. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan keşif defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla bir dizi onarımlar ile güçlendirilmişti. Tamirat keşif defterinin gösterdiği üzere, onarımlardan en kapsamlısı olan 1815 yılı tamiratlarının ne boyutta gerçekleştirildiğini kesin olarak belirtmek mümkün değildir. Bu durumun birincil nedeni, tahkimat öğelerinin büyük bir bölümünün gümümüze ulaşamamasından dolayı defterde bahsi geçen onarımların tümünün yerinde tespit edilememesidir. Lakin 1815 yılı ardından hazırlanan tamirat keşif defterlerinin dar kapsamlı olmasından dolayı onarımların büyük oranda yapıldığı akla gelmektedir. Örneğin, 1816 yılındaki keşif defterinde yalnızca limanın güney surunun müdahaleye ihtiyacı olduğu yazılması diğer bölümlerin onarımının tamamlandığını düşündürmektedir. Ayrıca bir sonraki tamirat keşif defterinin de 1819'da hazırlanmış olması ve 1815 defterine göre dar kapsamlı olması onarımların gerçekleştirilmiş olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki 1815 ile 1842 yılları arasında farklı zaman aralıklarıyla hazırlanan tamirat keşif defterlerinden kalenin onarımlarının belirli bir program dahilinde yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Antalya Kalesi'nde Osmanlı onarımlarının izleri sur ve burçların üst kesimlerinde görülmektedir (**G. 7-8-12-13**). Surlarda ve burçlarda alt, orta ve üst kısımlarda düzensiz bir işçilik bulunmaktadır. Bakıldığında çoğu kez alt kısımlarda Antik Dönem işçiliğinden kalma düzgün kesilmiş büyük taşlar, orta ve üst bölümlerde kaba yonu taş ile moloz taşlar seçilmektedir. Bütüne bakıldığında farklı dönem işçilikleri olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle üst kısımlar, alt ve orta bölümlerden malzeme ve teknik olarak ayrılmaktadır. Alt kısımlar

¹²⁵BOA, C.AS.840/35837/2, lef.2/16.

¹²⁶BOA, C.AS.840/35837/2, lef.4/4.

¹²⁷BOA, C.AS.840/35837/2, lef.4/13-20.

¹²⁸BOA, C.NF.17/841/1.

¹²⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (C.NF.) 17/841/9 22 Şevval 1231 (15 Eylül 1816).

¹³⁰BOA, C.NF.17/841/4.

Antik Dönem işçiliği sergilerken orta kesimler Orta Çağ (Bizans, Selçuklu), üst kısımlar Osmanlı Dönemi işçiliği gösterir. Üst kısımlarda defterde bahsi geçen tekniklerin izlerinin de var olması Osmanlı Dönemi onarımlarının üst kesimlerde gerçekleştiğini güçlendirir. Esasen tamirat keşif defterine bakıldığında da çoğu yerde surların ve burçların üst kısımları ve dendanlar ile harpuştaların onarılması gerektiği kaydedilmiştir.

Antalya Kalesi'nde gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinin örgütlenmesi, çoğu zaman Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi başkentten gönderilen saraya bağlı bir mimarın denetimi altında sürdürülmüştür. İşçilerin tedariki ve malzemeler diğer yerlerdeki gibi yakın çevreden sağlanmıştır. Tamirat keşif defterleri Antalya Kalesi'nin tahkimat öğelerinin anlamlandırılması veya dönemlendirilmesine yardımcı olan önemli kaynaklardır. Mimari eserler üzerinde yapılan incelemeler ile keşif defterlerinin paralel okunması, Osmanlı Dönemi onarımlarını daha doğru ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Soner Demir
Author Details	¹ Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya, Türkiye 0000-0002-8621-6333 demirrsonerr@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C.AS.) 840/35837. 15 Cemaziyevvel 1230 (25 Nisan 1815).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C.AS.) 525/21928. 5 Ramazan 1230 (11 Ağustos 1815).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat Şer'iyye Sicilleri (MŞH. ŞSC. D.) 1148, 16 Rebiyülevvel 1231 (15 Şubat 1816).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (C.NF.) 17/841. 23 Şaban 1231 (19 Temmuz 1816).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (C.NF.) 17/841/9 22 Şevval 1231 (15 Eylül 1816).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), D.BŞM.BNE. d.16224, 1 Cemazeyilevvel 1234 (26 Şubat 1819).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. ŞSC.d. 01150/1,2,3,4. 11Rebiülevvel 1241 (24 Ekim 1825).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. ŞSC.d. 01150/40-41-42. 10 Zilkade 1243 (24 Mayıs 1828).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), D.BŞM.BNE. d. 16431. 5 Şaban 1251 (26 Kasım 1835).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). MŞH. ŞSC.d. 01153/16,17,18. 19 Zilkade 1251 (7 Mart 1836).
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). ML.MSF. d.04193, 5 Safer 1258 (18 Mart 1842).

Yayımlanmış Eserler

- Akarca, Aşkıdıl. *Şehir ve Savunması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
 Arseven, Celâl Esad. "Harpuştâ." *Sanat Ansiklopedisi*. 2: 689-690. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
 Arseven, Celâl Esad. "Hisar peçe." *Sanat Ansiklopedisi*. 2: 756. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.
 Arseven, Celâl Esad. *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstılâhât-ı Mi'mâriyye*. Çeviren Şeyda Alpay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.

- Baykara, Tuncer. "Selçuklu Devri Antalya'sı Üzerine Bazı Düşünceler." *I. Milli Türkoloji Kongresi İstanbul 6-9 Şubat 1978*, Tebliğler, içinde 191-196. İstanbul: 1980.
- Beaufort, Francis. *Karamania, or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity, With Plans, Views, &c. Collected During a Survey of that Coast, Under the Orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the Years 1811-1812*. Londra: 1817.
- Bozkurtoğlu, Özge. "Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler." *Cedrus V* (2017): 397-409.
- Buch, Wilfried. "14/15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri," çeviren Yüksel Baypınar. *Belleten* 46/183 (1982): 509-534.
- Davis, Edwin John. *Anadolu: XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*. Çeviren Funda Yılmaz. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Dayar, Evren. "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar." *Belleten* 84 (300), (2020): 667-716.
- Dayar, Evren. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi." *METU JFA* 37:2 (2020): 59-84.
- Dayar, Evren. "20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya'nın Kentsel Gelişimi (1908-1950)." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17:33 (2021): 125-160.
- Dayar, Evren. "Âyânlar Çağı'nda Antalyalı Bir Hânedân: Tekelioğulları (1770-1814)." *Osmanlı Araştırmaları* 59 (2022): 117-156.
- Dayar, Evren. "1905 Haritalarında Antalya Kaleiçi ve Çevresi." *Art-Sanat* 21 (2024): 229-260.
- Demir, Mahmut. "Kösedağ Savaşı Mağlubiyeti'nin II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Psikolojisine Yansıması: Antalya'daki İmar Faaliyetleri Örneği." *Antalya Kitabı Selçuklulardan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*, Antalya: Palet Yayınları, (2018): 43-54.
- Dönmez, Aytaç. "Attaleia Kent Suru 2022 Yılı Araştırmaları." *ANMED* 21, (2023): 5-8.
- Duggan, Terrance Michael Patrick. "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Antalya Limanı." *Antalya'nın Denizcilik ve Deniz Ticareti Tarihi* içinde, editör Fatma Şimşek içinde 157-179. Antalya: İMEAK Deniz Ticareti Odası Antalya Şubesi Yayınları, 2022.
- Durukan, Aynur. "Alaeddin Keykubad Döneminde Antalya." *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri 26-27 Aralık 1987*, içinde 26-51. Antalya: Antalya Valiliği Yayınları, 1988.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Erten, Süleyman Fikri. *Antalya Livası Tarihi*. Hazırlayan Abdullah Tekin. Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, 1997.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. c. 1. Hazırlayan Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Fikri, Süleyman. *Antalya Livası Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1920-1922.
- Flemming, Barbara. *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Gökalap, Nuray. "Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Korpusu." Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2008.
- Hellenkemper, Hansgerd und Friedrich Hild. "Lykien und Pamphylien (Teil 1)." *Tabula Imperii Byzantini Band 8*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004, 297-341.
- Hirschfeld, Gustav. "Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien I." *Auszug aus dem Monatsbericht der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 19 Novbr. 1874, 710-728.
- İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye, Selçuknâme*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Kaymak, Gamze. *Antalya Cumanın Camii; Mimari Tarihi, ve Bizans Kökeni, Rölöve-Yapı Analizi-Anıt Koruma ve Bakımı*. Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2009.
- Krickl, Ernst. *1892 Lykia Günlüğü*. Hazırlayan Neziha Başgelen. İstanbul: Suna ve İnan Kırac Vakfı- Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Lanckoronski, Karl Graf. *Pamphylia ve Pisidia Kentleri (I. Cilt): Pamphylia*. Çeviren Dr. Selma Bulgurlu Gün, İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2005.
- Magdalino, Paul. *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Mazlum, Deniz. *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011.
- Moretti, Giuseppe. "La Porta Di Adriano In Adalia." *Annuario Della R. Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente*, VI-VII 1923-1924, Bergamo: Istituto Italiano D'Arti Grafiche, (1926): 453-478.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nevbet." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33:38-41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özbudak Melike. "Geleneksel Yığma Taş Yapıların Fiziksel ve Mekanik Özelliklerinin İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006.
- Özdemir, Rifat. "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)." *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, içinde 1369-1405. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

- Pace, Biagio. "Adalia." *Annuario Della R. Scuola Archeologica Di Atene E Delle Missioni Italiane In Oriente*, Volume 3 (1916-1920), Bergamo Istituto Italiano D'Arti Grafiche, (1921): 3-21.
- Parlak, Sevgi. "Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Redford, Scott ve Gary Leiser. *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi*. Çeviren İnci Türkoğlu. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008.
- Sami, Şemseddin. "Nöbet." *Kamus-ı Türkî*. 932-933. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Semiz, Nisa. "Belgeler Işığında İstanbul Deniz Surları'nda Osmanlı Dönemi Onarım ve Müdahaleleri." *Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'a Armağan: Anıt ve Sitleri Araştırma, Belgeleme, Koruma Yazıları*, haz. Deniz Mazlum, Umut Almaç, Esra Kudde içinde 211-227. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2020.
- Sönmez, Neslihan. *Osmanlı Dönemi Yapı Malzemeleri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın, 1997.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası*. Çeviren Prof. Dr. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu- Türk Kentinde Fiziksel Yapının Değişimi (11-15. Yüzyıllar)*. Ankara: İdealkent Yayınları, 2021.
- Tevhid, Ahmed. "Antalya Surları Kitabeleri." *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, (1925): 165-176.
- Tızlak, Fahrettin, "Tekelioğlu İsyanı." *XIII. Tarih Kongresi 4-8 Ekim*, Kongreye Sunulan Bildiriler içinde 237-254. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Turan, Şerafettin. "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (1) (1963): 165, 178.
- Varkıvaç, Burhan. "Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler." *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi*, hazırlayan Scott Redford ve Gary Leiser içinde 55-61. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008.
- Varkıvaç, Burhan ve İsmail Akan Atila. "A New Monumental Gate from the Roman Imperial Period on the Attaleia City Walls." *ADALYA* 21 (2021): 249-268.
- Yılmaz, Leyla. *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

İnternet Kaynakları

- Antalya: West Land Walls. Erişim tarihi 11.11.2024, <https://digital.bsa.ac.uk/results.php?keywords=antalya&irn=14825>.
- Adali, Asia Minor. Erişim tarihi 11.11.2024, <https://americanart.si.edu/artwork/adalia-asia-minor-34984>.
- Antalya Harbour looking E. Erişim tarihi 10.11.2024, <https://digital.bsa.ac.uk/results.php?keywords=antalya&start=151irn=145417>.
- Antalya, surların detayı Erişim tarihi 25.01.2025 https://pop.culture.gouv.fr/notice/memoire/AG20K001087?mainSearch=%22antalya%22&last_wiew=%22list%22&idQuery=%2277deda8-04e4-3b36-e62a%2064b5431b6330%22.%22.

